

Miikul Pahomov

Salaperäinen lyydiläisten heimo

Lyydin synty

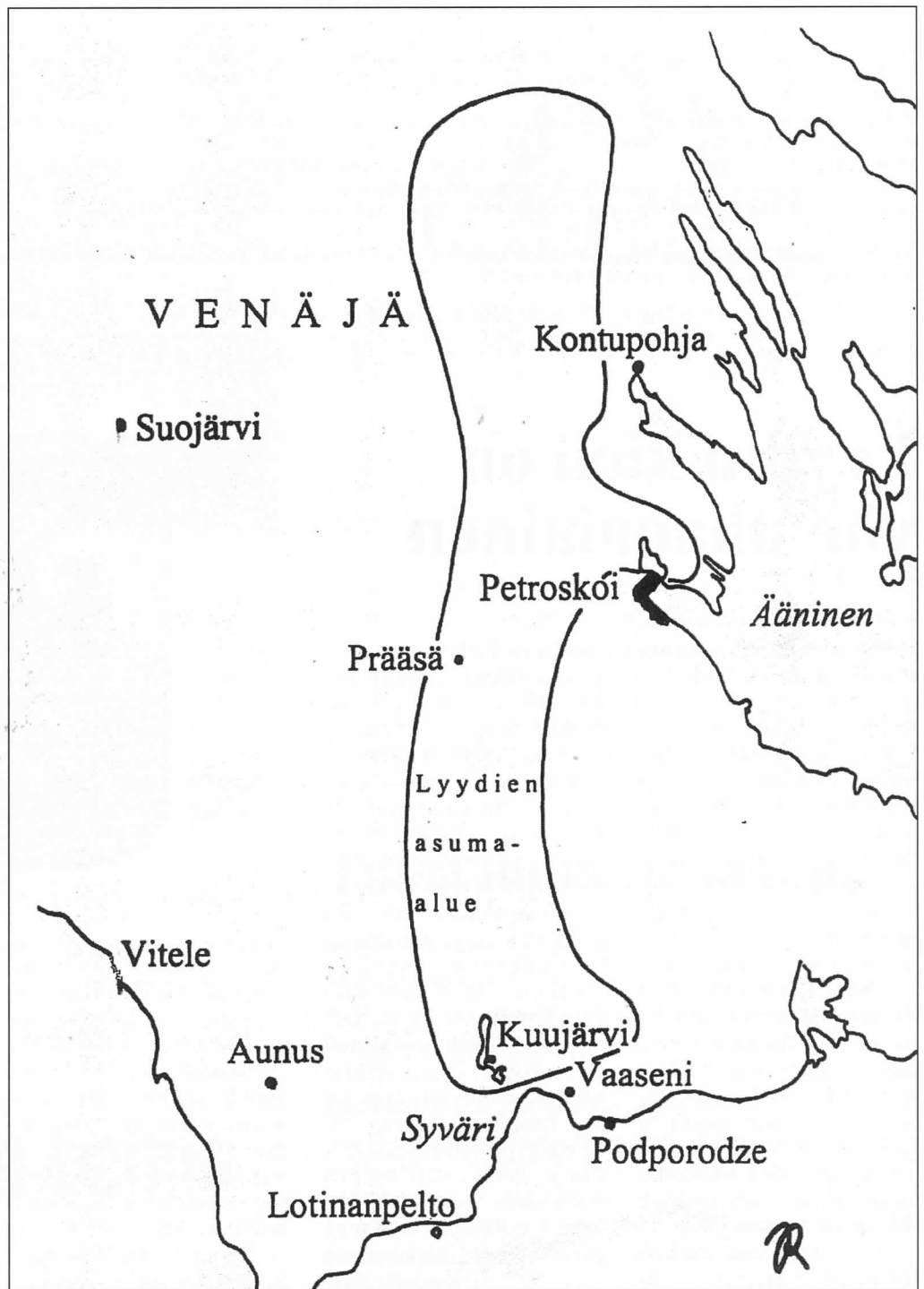
Kantasuomea puhuneen itämerensuomalaisen väestön asuinalue ulottui ensimmäisellä vuosituhannella eKr. Itämeren rannoilta kauas Peipsenjärven itäpuolelle. Pohjoisessa muinaissuomalaisten naapureina olivat kantasaamelaiset, idässä volgalaiset muinaisheimot, etelässä liettualaisten ja latvialaisten esi-isät. Joskus 500-700-luvulla sloveenit (tulevat novgorodilaiset) laskeuduttuaan etelästä Lovattia alas saavuttivat

Ilmajärven ja Mustajoen. Siellä sloveenit tapasivat ensimmäisiä itämerensuomalaisia, joita he rupesivat nimitämään tšuudeiksi. Myöhemmin sana kulkeutui novgorodilaisilta lappalaisille, jotka alkoivat käyttää sitä etelämpänä asuvia itämerensuomalaisia naapureitaan tarkoittaen.

Tšuudeja taas alkoi vaeltaa Olhavanjokea pitkin pohjoiseen, jonka muistona on säilynyt mm. joen keski-juoksussa sijaitsevan Tšudovon kaupungin nimi. Näitä siirtolaisia asettui Laatokan kaakkoisrannikolle, jossa 800-luvulla muotoutui muinaisvepsäläisten heimo. Sen jälkeläisiä ovat nykyiset vepsäläiset, lyydiläiset ja aunuksenkarjalaiset eli liivviköt. Muinaisvepsän ydinalue sijaitsi Olhavan ja Syvärin muodostamassa nurkkauksessa, josta se levittäytyi Laatokan itärannikolle aina vanhan rajan tuntumaan, Rajakontuun, saakka. Sen takana sijaitsivat muinaisen Korelan eli Karjalan maat.

Muinaisvepsäläisten nautinta-alueet ulottuivat paljon laajemmalle ja käsittivät mittaamattomia korpimaita Laatokalta Vienanmerelle saakka ja Pinega-joelta (kantasuomeksi

Peenijoki) Valkeajärvel-

Lyydiläisten asuinalue ulottuu keskisestä Aunuksesta etelään Syvärille saakka.

le (vepsäksi *Vougedar*). Syväriä pitkin muinaisvepsäläiset pääsivät Ääniselle, josta vesitiet kulkivat Vienanmerelle ja Zavoložjeen, jonne he perustivat kronikoissa Taipaleentakaisen Tšuduin nimellä mainitun koloniansa. Viikingit kutsui-

vat sitä Bjarmalandiksi, jonka nimi palautuu alkumuotoon *Perämaa* samoin kuin venäläinen *Perem'*, myöhemmin *Perm'*. Toinen siirtokunta, joka sai omaperäisen nimen *Ves'* eli *Vepsä*, muodostui Valkeajärven seudulle, josta se kävi kaup-

paa Volgan bulgarien kanssa. Usein kronikoissa *Ves'* mainitaankin volgalaisten heimojen joukossa, merjalaisten ja muromalaisten rinnalla: "Ensimmäisiä asukkaita olivat Novgorodissa sloveenit, Polotskissa kriivitsit, Rostovissa Merja,

Valkeajärvellä Ves', Muromissa Muroma" (862).

Olhavan suussa muinaisvepsän heimopesän läheisyydessä syntyi viikinkien ensimmäinen asutus nykyisen Venäjän alueella. Näille seuduille viikinkijä houkutti tulemaan sloveenien avaama kauppatie Varjageista Kreikkaan, jonka varrelle perustettiin Aldeigjuborg, Vanhan Laatokan linna. Kronikan mukaan Vanhasta Laatokasta tuli 862 varjagiruhinas Rurikin ensimmäinen pääkaupunki. Rurikin kuoleman jälkeen (879) uuden valtakunnan keskus siirtyi Novgorodiin eli Uuteenkaupunkiin, ja sitten vuonna 882 Kiovaan. Siihen saakka kronikat tavallisesti mainitsevatkin tšuideja heti varjagien eli rusien perässä: "Päättivät Rus' ja Tšud' ja sloveenit ja krivitsit ja kaikki..." (862).

Varjageilta muinaisvepsäläiset omaksuivat kurgaanikulttuurin, joka vallitsi heidän asuinsijoillaan Laatokkaan kaakosta ja idästä laskevien jokien varrella 900-1200-luvulla. Pakanallisen hautaustavan lopetti kristinuskon tulo Laatokan rannoille. Kronikan mukaan 1227 Novgorodin ruhtinas Jaroslav Vsevolodovitš oli kastanut paljon Laatokan rannikon pakanoita. Juuri sinä murrosaikana lyydiläisten esi-isät alkoivatkin muuttaa pois kanta-vepsän ydinalueelta Kaakkois-Laatokalta. He kulkivat Syväriältä pohjoiseen Uslankoin- ja Vaaseninjokea sekä Äänisen länsirantaa pitkin ja ulottuivat Aunuksen kannaksen koillisosiin. Sentakia Karjalan kartalla lyydiläiskylien ketju, joka muistuttaa ilmassa liitävän linnun siipiä, on pitkä mutta kapea. Näiden asutusten nimiä lukee mm. Äänisen viidenneksen kirjurinkirjassa vuodelta 1563. Siinä esimerkiksi mainitaan kylä Giž navolok -niemellä, joka on Kuujärven lyydiksi *Hid'n'iem*, Hiidenniemi.

Äänisen luoteisrannikon lisäksi lyydiläiset asuttivat myös Äänisniemimaan, minkä todistaa mm. Kižin

(Kisasaaren) nimi. Myöhemmin tämä alue, samoin kuin Petroskoin seutu, venäläistyi täydellisesti, vaikka vielä 1800-luvulla Jallahdessa ja 1940-luvulla Lohmojassa tavattiin omaa erikoista kieltään osaavia lyydiläisiä. Lyydi on jättänyt selvän jälkensä näiden seutujen paikannimistöön ja Äänisniemen venäläismurteiden sanastoon, joissa myös paino lankeaa ensimmäiselle tavulle.

Lyydiläisten asuttamien maiden ensimmäisiä asukkaita olivat kantasamelaiset. Sellaiset paikannimet kuin Vaaseninjoki, lyydiksi *Vuažn'end'ogi*, ja muut *vuaž*-kantaiset paikannimet juontuvat selvästi saamen sanasta *vaadž*, vaadin. Tosin nämä seudut olivat ikiajoista tuttuja lyydiläisten esisille, jotka käyttivät hyväksien nykyisten Vienanmeren-Itämeren ja Volgan-Itämeren kanavien vesireittejä. Niin Karjalasta kuin naapurialueiltakin löytyy paljon kantavepsäläisperäisiä paikannimiä: Segozero (Seesjärvi), Puudosi (pudas), Vologda (valkea) ym.

Kaakkois-Laatokalta tulleet muinaisvepsäläiset jättivät Syvärin ja pohjoisen Äänisen rannikolle kurgaanit, jotka ajoittuvat 900-1000-luvulle. Niinä aikoina Äänisjärven Tšolmužin lahdesa sijaitsi kokonainen tšuidilaissiirtokunta, josta kahdentoista arkeologien tunteman kurgaanin lisäksi kertovat myös paikannimet: Hemina-joki (niemi, niemen), Hiž-mäki (hiisi). Mutta vanhin paikannimistön kerros on lappalaista perua: Tšolmuži palautuu saamen sanaan čoalme, salmi.

Aunuksenkarjalaisten muinaisvepsäläiset esi-isät, jotka loivat Laatokan itäisen rannan kurgaanikulttuurin, asuttivat Aunuksen kannaksen länsiosat ennen lyydiläisten muuttoa nykyisille asuinseuduilleen. Heidän kielensä jo 1000-luvulta alkaen muuttui vähitellen karjalaisvoittoiseksi luoteisesta vaikuttaneen varsinais-karjalan painostamana. Juuri liiviköt olivatkin ensimmäi-

siä karjalaisen vaikutuksen levittäjiä, joka tuli Karjalan kannakselta sekä Laatokan pohjoisrannoilta, ja jonka he välittivät edelleen lyydiläisten muinaisvepsäläiseen puheeseen. Novgorodin ja Ruotsin välisen Pähkinäsaa- ren rauhan (1323) solmimisen jälkeen osa varsinais-karjalaisia muutti ruotsalaisille jääneiltä seuduilta Keski-Karjalaan, Sununjoen ja Seesjärven väliseen maastoon. Näiden tulokkaiden vaikutuksesta muodostuivat pohjoislyydiläiset murteet, joiden puhujat joutuivat läheisiin kosketuksiin varsinais-karjalaisten kanssa.

Samanaikaisesti nykyiseen Karjalaan, Äänisjärven lounaisrannikolle, tulivat Äänisen vepsäläiset, mutta jouduttuaan hyvin varhain eristykseen lyydiläisalueesta he eivät saaneet tuntemitään merkittävää karjalan vaikutusta ja säilyttivät kielensä melkein alkuperäisessä muodossa.

Näin ollen lyydiläisten puhuma kielimuoto, joka palautuu Laatokan kaakkoisrannikon 800-1200-luvun kantavepsään, oli muodostunut lännestä ja pohjoisesta Aunuksen kannaksen itäosaan ulottuneen karjalaisvaikutuksen tuloksena, mikä alkoi 1200-1300-luvulla.

Lyydin kieli

Lyydiläisten kieltä, josta he itse käyttävät nimityksiä (translatiivi) *l'üüd'ikš* ja *l'üüd'ikiel'*, puhutaan Karjalan tasavallassa Aunuksen kannaksen itäosissa. Lyydin kieliasemasta ei ole täydellistä yksimielisyyttä. Tavalisesti puhutaan lyydiläismurteista pitäen niitä karjalan ja vepsän sekamurteistona, mikä käsitys perustuu siihen, että lyydi on syntynyt karjalan vaikuttaessa muinaisvepsään. Toisaalta lyydiä pidetään myös karjalan kielen kolmantena päämurteena.

Olisi kuitenkin osuvampaa käsitellä lyydiläismurteita erillisinä itämerensuomalaisena kielenä sen kieliopillisten ominaisuuksien perusteella, joita ei siinä ko-

konaisuudessa tavata karjala-aunuksessa eikä vepsässä. Sellaisia lyydin äänneopillisia ominaisuuksia ovat mm. diftongisaatio ensimmäisessä tavussa (esim. *muu* 'maa', *piä* 'pää'), kvantitatiivinen astevaihtelu (esim. *hukkad* : *hukad* 'sutta, sudet'), kvalitatiivinen astevaihteluttomuus (esim. *pada* : *padan* 'pata, padan') sekä soinnillisten klusiilien esiintymisen kolmannen tavun alussa (esim. *magedad* 'makeaa, makeat').

Lyydin kieli koostuu kolmesta päämurteesta: Kuujärven lyydistä (Aunuksen piirissä), keskilyydistä (Prääsän piirissä) ja pohjoislyydistä (Kontupohjan piirissä) sekä kolmesta murre- saarekkeesta, jotka ovat nykyään jo kuolleita: Järventauksesta, Lohmojasta ja Saavan Prääsästä. Murre-erot johtuvat suureksi osaksi kumpaankin päämurteeseen vaikuttaneen karjalaisen kielimuodon laadusta ja riippuivat sen vaikutuksen voimakkuudesta. Näin pohjoislyydi on saanut vaikutteita eteläkarjalasta, kun taas keskilyydiläiset murteet aunukselta eli livvistä. Kuujärven lyydissä, johon aunukselaismurteiden vaikuttaminen oli suhteellisen lievä, on vepsäläispihja säilynyt parhaiten. Varsinkin pohjoislyydyissä on myös runsaasti alamurteita.

Tarkkojen tilastotietojen puutteesta on lyydin kielen puhujamäärä vaikeasti arvioitavissa, mutta se ei todennäköisesti ylitä 3 000 hengen rajaa, joka on noin 30 pros. Karjalassa asuvien lyydiläisten määrästä.

Vanhin tunnettu lyydin-kielinen muistomerkki on 1600-luvun alulle ajoitetun käsikirjoituksen yksitoista loitsua. Tekstien kirjoittajina pidetään Jallahden kuuluisia kansanparantajia Grigori Merkuljevia ja Kuzma Feodorovia. Nämä lyydiläiset shamaanit ovat onnistuneesti parantaneet Venäjän tsaarreja. Palkkioksi he ja heidän jälkeläisensä saivat vapautuksen maaveroista. Erään perimätiedon mukaan kansanparantajat ovat hoitaneet

Boris Godunovin jalkahaa-voja, joka voi jotenkin liittyä heidän kotikylänsä nimeen *D'allah't'*, Jalkalahti. Kielellisesti loitsut kuvastavat eteläkarjalan vaikutusta lyydin vepsäläispohjaan. Yksittäisiä lyydiläisiä paikan- ja henkilönimiä löytyy myös vanhoista venäläisistä asiapapereista.

1908 Pietarissa oli painettu ensimmäinen lyydin kielen sanakirja, jonka opettaja Mihail Georgijevski on laatinut keskilyidin Pyhäjärven murteesta. Sanakirjan toimittajana oli akateemikko Filipp Fortunatov, joka kirjoitti myös sen alkusanat. Fortunatov, jota pidetään Venäjän indoeurooppalaisen vertailevan kielentutkimuksen perustajana, sai viimeisen leposijansa lyydiläisessä Kossalmen kylässä. Georgijevskin sanakirjaan sisältyvä rippikysymysten käänös on ollut samalla ensimmäinen hengellisen tekstin lyydinnös, mutta vasta 1999 lyydiläiset saivat ensimmäisen omakielisen hengellisen kirjan. *D'umalan Poig* (Jumalan Poika) -niminen lukemisto sisältää raaamatun kertomuksia, rukouksia, jumalankäskyjä ja hengellisiä runoja, joiden lyydintäessään ja kirjoittaessaan kirjan tekijä on yhdistänyt lyydin kolme päämurretta yhtenäisen kirjakielen luomiseksi.

Lyydin kielen tutkimuksen alkuviehkana pidetään vuotta 1845, jolloin D. E. D. Europaeus runon- ja sanastonkeruumatkalansa tutustui Päljärven ja Prääsän lyydiläisiin. Prääsässä Europaeus merkitsi muistiin ”Sepoi Ilmorin starinan” eli sadun, jonka hän julkaisi Suomettaressa 1847. Pertti Virtarannan mukaan se on varhaisin julkaistu lyydinkielen näyte. 1872–1873 Kielettäressä oli julkaistu ensimmäinen tutkielma lyydiläismurteista siihen liittyvine kielennäytteineen Wepsän pohjoiset etujoukot. Sen tekijänä oli Arvid Genetz, joka 1871 keräsi kieliaines- ta Pyhäjärveltä, Viitanalta, Munjärveltä ja Sununsuusta. Lyydiläinen kielialue on tul-

lut tarkemmin tunnetuksi myöhemmin, jolloin 1909 Juho Kujola suoritti perusteellisen tutkimusmatkan lyydiläisiin kyliin. Kujolan kuvauksia lyydiläisistä ja heidän kielestään oli julkaistu mm. Karjalan kirja ja Suomen suku -julkaisuissa. Lyydin kieliaineiston karttussa seuraavina vuosikymmeninä ilmestyivät lyydiläisiä kielennäytteitä -kokoelma (1934) ja Kujolan toimittama laaja lyydiläismurteiden sakirja (1944).

Vuosina 1946 ja 1950 näki valon hyvin merkittävä Aimo Turusen kaksiosainen lyydiläismurteiden äännehistoria, jonka aineiston tekijä keräsi 1942-1944. Samoin viime sodan aikana lyydiläisalueelta saivat tutkimusaineistonsa poimituksi mm. paikannimistön tutkija Viljo Nissilä ja kansanrunouden tutkija Lauri Simonsuuri (ent. Laiho). Myöhemmin ilmestyivät Pertti Virtarannan laaja sarja lyydiläisiä tekstejä (1963-1984) ja Haljärven lyydiläismurteen muoto-oppia (1986), joiden aineiston tekijä tallensi Ruotsissa Haljärven lyydiläiseltä Stefan Huotariselta. Feodor Pahomovilta eli Obraman Fedjuulta 1958 Petroskoissa äänitettyjä ensimmäisiä Kuujärven kielennäytteitä Virtaranta julkaisi Lähisukukielten lukemistossa (1967).

NL:n tiedeakatemia Karjalan filiaalissa Petroskoissa lyydiä on tutkinut mm. Nikolai Bogdanov, jolta mm. 1947 ilmestyi artikkeli Kuujärven refleksiivikonjugaatiosta, jossa hän kertoo suunnittelevansa monografiaa tästä mielenkiintoisesta murteesta. Bogdanovin aikomus ei ole kuitenkaan toteutunut, mutta hän on kerännyt edustavan aineiston Kuujärven murteesta: sanastoa ja kielennäytteitä. Samassa laitoksessa on toiminut lyydiläismurteiden tutkija Aleksandr Barantsev, jonka tunnetuimpia teoksia ovat lyydin fonologiaa käsittelevä *Fonologitseskije sredstva ljudikovskoi retši* (1975) ja Peltosen tekstikoelma *Obraztsy ljudikovs-*

koi retši (1978), jonka aineiston tutkija nauhoitti äidiltään.

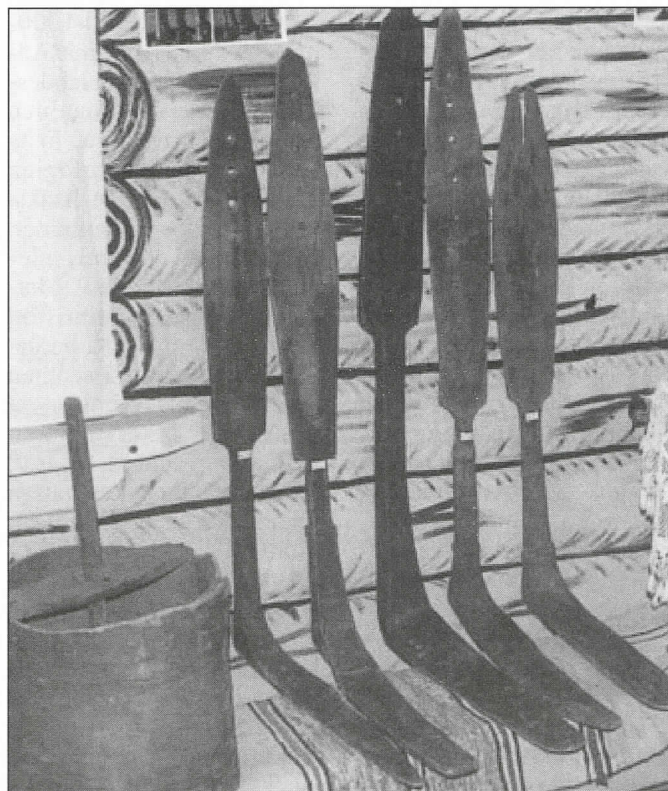
Barantsevin keräämät Kuujärven ja Tiudian kielennäytteet julkaistiin Karjalan tiedekeskuksen ja Joensuun yliopiston yhteisessä kokoelmassa *Näytteitä karjalan kielestä* 1994. Lyydiläisalueella kerätty sanastoaineisto kuuluu mm. ns. Bubrihin karttoon ja Itämerensuomalaiseen kielikartastoon. Lukuisista petroskoilaisten tutkijoiden matkoista mainittakoon mm. Maija Pahomovan ja Unelma Konkan produktiivisen kansanrunouden keruumatkan Kuujärvelle 1964.

Rakkaus omaan äidinkieleen on inspiroinut myös itse lyydiläisiä tallentamaan erilaista kieliaineistoa. Prääsäläinen Anna Samsonova oli tallentanut ja lähettänyt lähes 1 000 lyydiläistä sananlaskua ja sanontaa NL:n tiedeakatemia Karjalan filiaalinn kokoelmiin. Tutkija Grigori Makarov julkaisi 1971 Samsonovan keräämiä sananlaskuja *Suomalais-Ugriilaisen Seuran Aikakauskirjassa*. Kuujärven Joensuun kylässä syntynyt Obraman Fedjuu kirjoitti muistelmia omalla murteella ja pani muistiin kuujärveläisiä sa-

nanlaskuja, joita on julkaistu Karjalan Heimo -lehdessä 1993. Obraman Fedjuun tytär, kemian insinööri Lilja Pahomova laati vv. 1961-1964 Kuujärven sanakirjaa (A-K -kirjaimet), joka tekijän kuoleman jälkeen valitettavasti katosi. Lyydiläistä kansanrunoutta keräsi myös Kuujärven koulun opettaja Lidia Potašova. 1995 hän on laatinut Zaitsevan - Mullaosen vepsän kielen Abekirjaan (Petroskoi 1991) pohjautuvan Kuujärven lyydin aapisen, joka on jäänyt julkaisematta. Kirjoituksia, runoja ja kansanrunoutta lyydiksi julkaistiin mm. karjalankielisessä lehdessä *Oma Mua* (vuodesta 1990 alkaen).

”Lyydiläisten lintukoto”

Lyydiläiset eli lyydiköt ovat asuneet noin 200 km pitkällä ja enintään noin 30 km leveällä alueella Aunuksen kannaksen itäosassa. Lyydiläisalueen eteläisessä kolkassa sijaitsee Kuujärven Paloniemi ja pohjoisessa Palolampi. Hajanainen sijainti ja eristyisyys heimolaisiltaan ovat olleet syynä, ettei lyydin heimo kohonnut tiiviseksi itsenäiseksi kansak-

Viisi erilaista kuosalia elikehräpuuta.

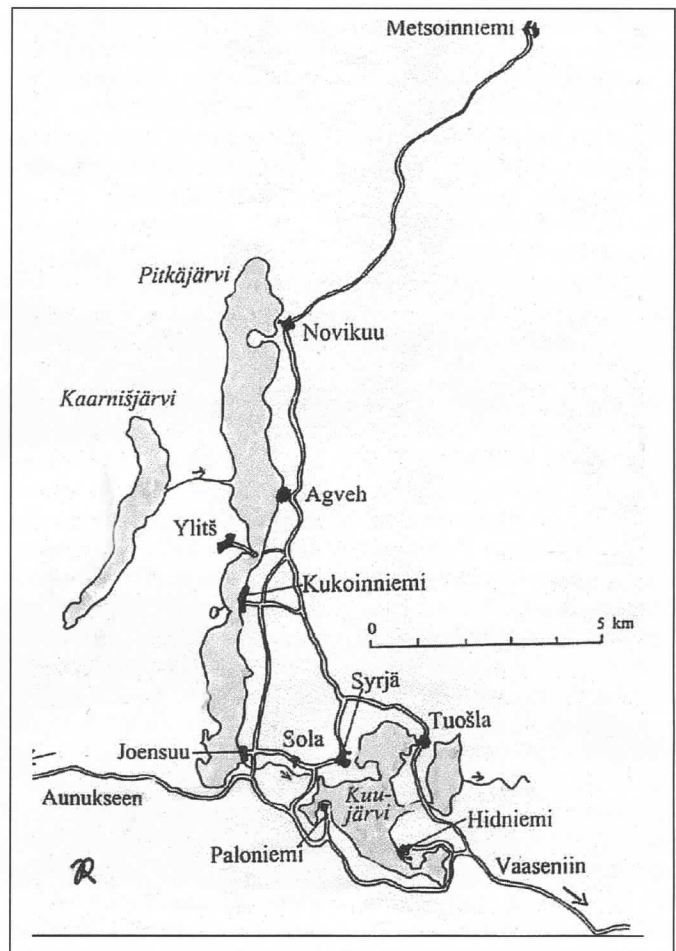
si, vaikka vielä viime vuosisadan alussa (1905) heitä asui yli 10 000 henkeä Aunuksen kuvernementin Vaasenin, Pyhäjärven, Suojun, Munjärven ja Kontupohjan kunnan 79 kylässä kaupunkilaisia lukuun ottamatta.

Sota, repressiot, siirto kolhooseista sovhooseihin ja sitä seurannut kehityskelvottomiksi katsottujen kylien tyhjentäminen johti lyydiläiskyläiden häviämiseen ja lyydiläisten joukkomuuttoon uusiin asutuskeskuksiin ja kaupunkeihin. Tämä ja myös se, että ”venäläinen kansallisuustilasto on aina yhdistänyt lyydiläiset karjalaisiin” (E. V. Ahtia), vaikeuttaa heidän tarkan lukumääränsä laskemista. Vv. 1963-1966 lyydiläiskylissä kieliaineistoa kerätessään Barantsev laski lyydin puhujia olevan enintään 6 000-7 000 henkeä.

Nyt tämäkin lukumäärä on vähentynyt ainakin puoleen, mutta mukaan laskien myös ne, jotka eivät osaa lyydin kieltä, lyydiköitä asuu Karjalan tasavallassa noin 10 000. Tämän luvun on aikoinaan esittänyt Pertti Virtaranta ja sen hyväksyy myös Barantsev. Synnyin-

seudullaan lyydiköitä tavaataan tasavallan Aunuksen, Prääsän ja Kontupohjan piirien kylissä. Jokin määrä lyydiläisperäisiä asuu Karjalan ulkopuolella: entisen NL:n muilla alueilla, Suomessa ja Ruotsissa.

Kysyttäessä kansallisuutta lyydiläiset vastaavat eri tavalla kysyjän käyttämän kielen mukaan. Kun kysytään venäjän kielellä, jota tavallisesti käytetään tilastokyselyissä, vastaus on *karel*, karjalainen, mutta omalla kielellä *l'üüd'ikoi* tai *l'üüd'ilain'e*. Kansan käsityksen mukaan nimitykset ovat synonyymeja, vaikka *karjala*-sanue, jonka asemesta käytetään *lyydi*-sanuetta osoittamaan omaa kansallisuutta ja kieltä, on monissa lyydiläismurteissa tuntematon. Pohjoisnaapureitaan eteläkarjalaisia lyydiläiset nimittivät lappalaisiksi ja lännessä asuvia livviköitä aunukselaisiksi. Karjalaiset taas kutsuvat lyydiläisiä vepsäläisiksi ja heidän kielensä vepsäksi, josta itse lyydiläiset eivät paljon pidä, vaikka lyydin kieli polveutuikin muinaisvepsästä. Lyydiläisalueen etelä- ja itäpuolella asunut venäläisvä-

estö on aikoinaan nimittänyt lyydiköitä kaivanoiksi ja tsuudeiksi kuten myös vepsäläisiä. Näin eräässä Aunuksen kuvernementin

kanslian Kuujärven pogostan lyydiläisiä koskevassa asiakirjassa vuodelta 1856 lukee, että sen asukkaat ”syntyperältään kuuluvat

Kuujärven pieni museo – käymisen arvoinen kohde

Kuujärven keskuskylässä toimi pieni kansatieteellinen kotiseutumuseo, joka on perustettu runsaat kymmenen vuotta sitten. Sen koelmiin kuuluu varsin edustava valikoima vanhaan talonpoikaiskulttuuriin kuuluvaa esineistöä, rukeista maataloustyökaluihin saakka. Museossa on myös esillä käsitöitä, kirjallista materiaalia sekä valokuvia.

Museo sijaitsee kylän pohjoispäässä entisen päiväkodin tiloissa. Entinen museo, paljonkin nykyistä suurempi, oli aiemmin Syrjän ja Paloniemen välillä vanhassa koulussa. Rakennus paloi ja näin tuhoutuivat myös arvokkaat museoesineet, **Väinö Pahomov** kertoo.

Museota Kuujärvelle suunniteltiin jo suomalaisai-

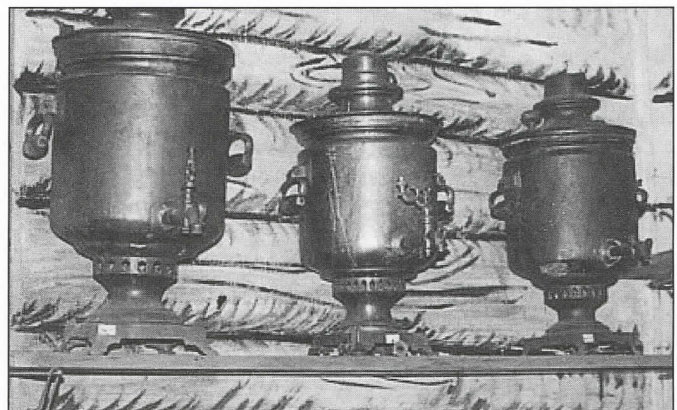
kana. Kiertokirjeessään alueen kantasuomalaisille lokakuun lopussa 1942 aluepäällikkö, luutnantti **K. O. Kolehmainen** ilmoitti, että tarkoituksena on perustaa Joensuun kylään Kuujärven lyydiäisten kotiseutumuseo, ja toivoi, että sotilashallinnon virkailijat kansan keskuudessa liikkeessaan pitäisivät silmällä soveliaita esineitä.

Erikoisesti kysymyksen tulivat mm. lyydiäisten kotiteollisuuden kuuluvat esineet, kuten värttinät, rukiit, kangaspuut jne., vanhat työkalut, kudonnaiset ja käsityöt sekä kalastukseen ja metsästyksen liittyvät esineet kuten verkot, nuotat, tuulastimet, aseet, ansat, loukut. Myös maatalouteen kuuluvia työkaluja, auroja, kuokkia, lapioita ym. toi-

vottiin uuden museon koelmiin.

Kirjelmässä todettiin vielä, että museon perustamisella on epäilemättä suuri merkitys Suomen heimon uloimpana etuvarustuksena

eläville lyydeille. – Kun sota vielä jatkui puolisen vuotta, esineitä saatiin kokoon, mutta museo jäi vaille virallista perustamista. – SV

Vanhojen samovarien rivistöä.

tsuudilaiseen heimoon, jonka kieli huomattavasti erottuu aunuksenkarjalaisten kielestä.” Vanhat lyydiläiset tajusivat kielensä erikoisuutta karjalaismurteiden ja vepsän suhteen, kun sanoivat: “En puhu vepsää enkä karjalaa, puhun lyydiä”.

Lyydikköjen heimoalue, Lyydinmaa, on kaunis maisemiltaan eikä syyttä Martti Haavio kutsunut sitä “lyydiläisten lintukodoksi” ja Lauhun Kuujärvestä runoillut Yrjö Jylhä suunnitteli innoissaan taiteilijasiirtolan perustamista Kuujärven Paloniemeen. Sama Paloniemi myös pilvisenä marraskuun päivänä kuullosti Olavi Paavolaisesta “harmaan värin sinfoniaalta”. Sodan jälkeen Kenjärven rannoilla kuvattiin Sampo-elokuva, jonka kunniaksi yksi Kossalmen kallioista sai nimekseen Sampovuori.

Luonnonkaunis kotiseutu ei voinut olla inspiroimatta lyydiläisiä rounteuten. Heidän keskuudessa ei ainostaan seipetty “pitkiä” ja “lyhyitä” pajoja eli lauluja, vaan myös laulettiin aitoja kalevalanaiheisiä runoja. Sellaisen *sepuoi Imallises-ta* kertovan runon Partaniemen runonlaulaja Kateriina Turu esitti Nikolai Leskoville. 1893 Leskov julkaisi tämän runon, joka osoittautui kaikista tunnetuista kalevalamittaisista runoista pisimmäksi. Peltoisessa asui kuuluisa Gordejevien runonlaulajasuku, jonka patriarkka Kostin Gordii Häkki lauloi 1871 Boreniukselle.

Yhä elävä loitsu- ja itkuvirsiperinne kertoo lyydiläisen kansanrunouden muinaisista juurista. Tunnetuimpia lyydiläisiä itkijänaisia oli Anna Tšesnakova Pyhäjärveltä. 1966 ja 1968 akateemikko Pertti Virtaranta kävi nauhoittamassa hänen tarinoitaan ja itkuvirsiaan, jotka julkaistiin 1994 Virtarannan Lyydiläisiä tekstejä – sarjan 6. osana. Anna Tšesnakova oli ensimmäinen itäkarjalainen perinteentaitaja, jolle 1967 myönnettiin Kalevalaseuran tunnustuspalkinto. Myös Suopohjan kylässä syntyneeltä Anisja Vattšijevalta

on tallennettu paljon lauluja, tarinoita, itkuvirsia ja sananparsia. Toukokuussa 1939 Anisja Vattšijeva, joka oli itse luova runonlaulaja, hyväksyttiin SNTL:n Kirjailijaliiton jäseneksi.

Jos katsotaan Karjalan tasavallan turistikarttaa, niin kohta huomataan, että melkoinen osa sen tunnettuja nähtävyyksiä sijaitsee lyydiläisten historiallisilla mailla. Siellä nousivat Petroskoin ja Kontupohjan kaupungit. Siellä kuohuu Kivatsun koski, jota ylisti runoissaan kuuluisa Gavrila Deržavin. Kivatsun kuva aikoinaan koristi Karjalais-suomalaisen SNT:n virallista vaakunaa. Siellä oli Pietari Suuren käskystä avattu Venäjän ensimmäinen Martsyalnyje Vody -parantola 1719, jonka parantavasta mineraalilähteestä ilmoitti viranomaisille Viitanan lyydiläinen Iivan Rebojev. Talvipalatsiin, Iisakin kirkkoon ynnä muihin Pietarin kauneimpiin rakennuksiin käytettiin Tiudian lyydiläistä marmoria. Kižin saaren kirkot ilmestyivät pyhälle saarelle, jolla muinaisaikoina ”kižasivat” lyydikköjen pakanalliset esi-isät puhumattakaan siniaaltojen ja valkopurjeiden perään kutsuvasta valtavasta Äänisestä, Lyydin merestä...

Tuohuz ikkunas

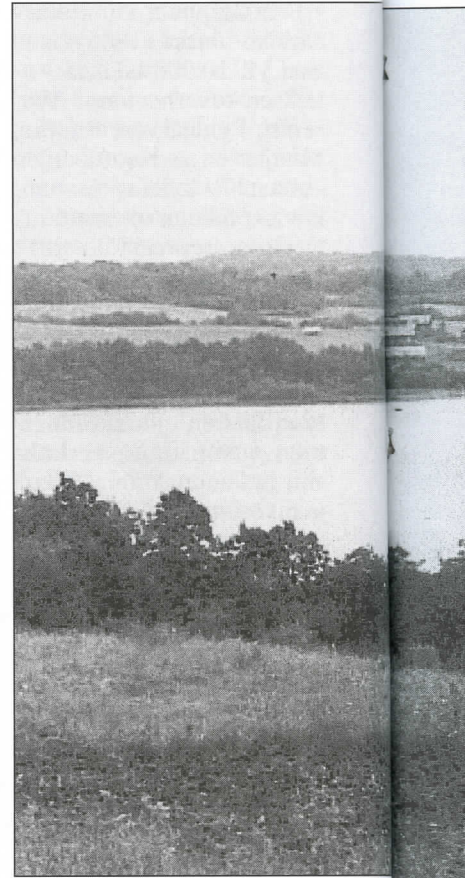
Ensimmäinen lyydinkielinen kaunokirjallinen kirja, joka ilmestyi Petroskoissa 1993, sai toiveikkaan nimen Tuohuz ikkunas (Tuohus ikkunalla). Se merkitsee sitä, että lyydiläiset eivät menettäneet uskoaan heimonsa ja uhanalaisen kielensä tulevaisuuteen. Tosin lyydiläisten tähänastisiin kulttuurisaavutuksiin kuuluu vain muutaman kirjan julkaiseminen, Pitk Randaane -perinneryhmän toiminta ja vapaaehtoinen lyydin kielen opetus, joka on aloitettu ainostaan Kuujärven koulussa. Äidinkielen puoltaja Lidia Potašova joutuu opettamaan lyydiläisiä lapsia ilman tarvittavaa opetusmateriaalia. Kun Arizonan yli-

opistossa Euroopan uhanalaisten kielten opetusta ja eloonjäämistä tutkiva Uldis Balodis kyseli lyydin kielen opettamisesta Karjalan tasavallassa, ei Lidiällä ollut paljon kerrottavaa...

Lyydin kieli ja lyydiläinen kulttuuri ovat jääneet kokonaan pois Karjalan kansallisten vähemmistöjen elvyttämisen ohjelmista, vaikka tätä työtä ohjataan tasavallan pääkaupungista Petroskoista, jonka alueen alkuasukkaita ovat nimenomaan lyydiläiset. Lyydin kieli on jätetty syrjään sekä opetuksesta että kulttuurin kehityksestä siitä huolimatta, että jo kymmenisen vuotta sitten on julistettu, että Karjalassa asuvien kansallisten vähemmistöjen kehittäminen tulee tapahtua kaikilla suomensukuisilla kielimuodoilla. Kun toisia sukukieliä elvytetään, lyydi tekee kuolemaa.

Lyydin kieli ei kuulu Petroskoin yliopiston, opettajakorkeakoulun eikä lyydiläisalueella toimivien peruskoulujen opetusohjelmiin. Lyydin kielen oppikirjoja ei ole laisinkaan. Aapisen tekeminen sekä kaunokirjallisuuden kirjoittaminen ja hengellisen kirjallisuuden kääntämistyö eivät saa mitään tukea. Lyydiä ei myöskään käytetä Karjalan kansallisessa lehdistössä, radiossa eikä televisiossa. Lyydin kieltä ja kansanperinnettä ei enää tutkita Karjalan tutkimuslaitoksissa.

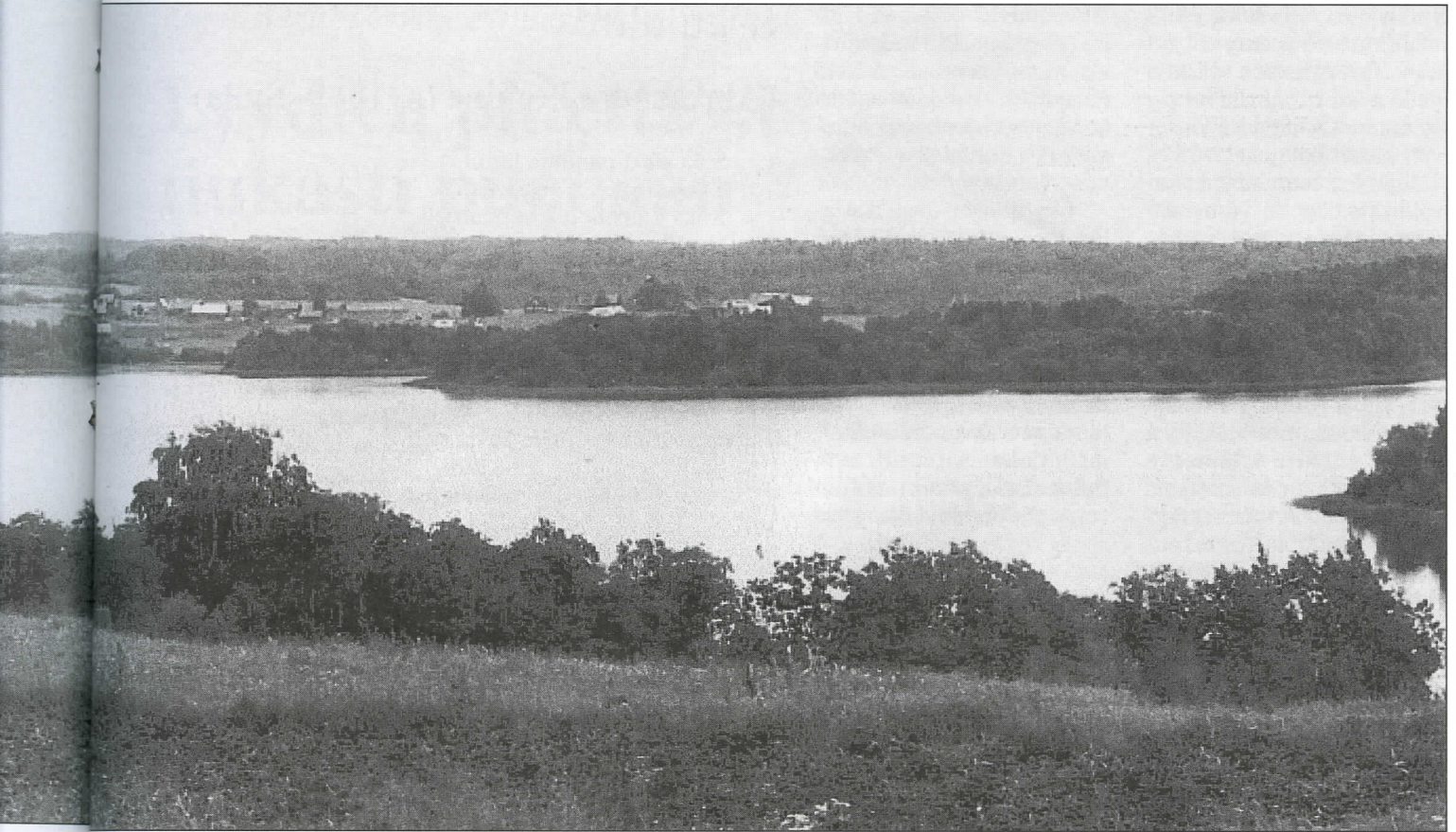
”Ovatko lyydikit toisen sortin karjalaiskansaa..?” kysyvät myös rehelliset aunuksenkarjalaiset (ks. Carelia 7/97, s. 70). Siltä tuntuu, koska 1995 laadittu lyydin-kielinen aapinen ABC-kird’ on jäänyt pois julkaisuluettelosta. Siltä tuntuu, kun Venäjän etevin lyydin kielen tutkija on saatettu liian kii-reesti eläkkeelle. Hän opettaa nyt suomea peruskoulussa, ja hänen arvokkaat tutkielmansa ja kielenäytteen-sä ovat julkaisematta. Siltä tuntuu, kun lyydiläisissä kouluissa äidinkielen asemasta opetetaan joko vieraita karjalaismurteita tai ei opeteta lainkaan suomensu-

kuisia kieliä. Tai sitten kehoitetaan opettajaa lopettamaan kymmenen vuotta kestänyt lyydikielinen opetus.

Kun Raamatunkäännösintituutille (RKI) ehdotettiin 1997 Jeesuksen elämän käännösversiota lyydin kielellä (lyydiksi ei aikaisemmin ollut käännetty hengellisiä tekstejä), RKI kävi siihen tutustumatta puhelinneuvotteluja Petroskoissa toimivan käännösryhmän kanssa, minkä jälkeen se antoi kielteisen vastauksen. RKI perusteli sen ”mahdottomuudella syventyä eksegeettiseen tarkistukseen voimavarojen puutteessa”. Piipiaseura ei antanut mitään vastausta. Nämä järjestöt kuitenkin avustavat evankeliumien käännöstyötä suositulla aunukselaismurteella, jolle hengellisiä tekstejä on käännetty vuodesta 1804 ja jolla kaikki neljä evankeliumia oli julkaistu jo 1900-luvun alussa: Matteus - 1913, Markus - 1919, Luukas - 1912, Johannes - 1914 ja 1921.

Jos näin jatkuu, lyydin

Näköala Syrjän kylältä Kuujärvelle, taustalla Tuosla. (kuva: SV)

kieli voi kuolla jo lähitulevaisuudessa. Jonkin vuosikymmenen kuluttua voi vain selailla Juho Kujolan Lyydiläismurteiden sanakirjan ja Pertti Virtarannan Lyydiläisten tekstien sivuja ja ajatella itsekseen: ”Merja, muroma, lyydi - sammuneet sukukielemme...”

Häviäminen vakavasti uhkaa myös lyydiläistä kulttuuria, jonka tilanne syrjäseudulla sijaitsevissa lyydiläiskylissä vain pahenee. 1990-luvun alussa Kuujärvellä silloisen vieraspaikkakuntalaisista - ”tulentahisista” - koostuneen pitäjän johdon päätöksestä oli traktoreiden telaketjuin tasoitettu ja kynnetty pelloksi 1500-luvulta tunnettu Syrjän kalmismaa. Kuolleiden lyydiläisten patriarkkojen luurangot oli barbaarisesti kaivettu maasta ja häväisty. Rikollisessa teossa ei ollut edes järkeä, koska kaksi kolmannesta Kuujärven sovhoosin entistä peltomaata oli silloin käyttämättöminä. Samalla Syrjän kalmismaalla vanhastaan sijaitsi Äänisen viidenneksen kirju-

Syrjän kylän tuhotulla kalmismaalla kesällä 1994. Toimittaja Yrjö Rouhe tutkimaan lyydiläispatriarkkojen häväistyjä maallisia jäänteitä; opettaja Lidia Potašova suree tapahtunutta. (kuva: Miikul Pahomov).

rinkirjassa vuodelta 1563 mainittu suurmarttyyri pyhän Georgioksen kirkon paikka ja Yrjö Jylhän runossa Laulu Kuujärvestä ylistetyt karsikkokuuset. 1823 Kuujärven seurakunnan varoilla rakennettu viimeinen Georgioksen kirkon rakennus on tuhoutunut tulipalossa jo ennen viime sotia.

Nykyään Kuujärvellä ei ole pienen pientäkään toimivaa rukoushuonetta. Muutama vuosi sitten poltettiin viimeinenkin tsasouna, joka seisoj viitisen kilometrin päässä pitäjän keskustasta autoituneessa Agvehen kylässä. Tämä puusta rakennettu Sviisoin eli Ristin

Ylentämisen tsasouna kuului Karjalan arkkitehtuuriin muistomerkkeihin. 1845 Kuujärven seurakunnan kirkonkirjan kirjoittaja ei osannut edes kertoa sen rakentamisvuotta.

Lyydiläiset ovat Karjalan tasavallan kansallinen vähemmistö, jonka oikeudet oman kielen ja kulttuurin säilyttämiseen kuuluvat heidän ihmisoikeuksiinsa. Näiden toteuttamiseksi Lyydiläinen Seura ry on kehittänyt seuraavan suunnitelman, joka esitettiin mm. Suomalais-ugrialaisten kansojen III Maailmankongressissa.

Uhanalaisen lyydin kielen ja lyydiläisen kulttuurin säilyttämisen ja kehittämisen suunnitelma

1. Lyydiläisiä tulee käsitellä kansallisena vähemmistönä, jonka kieli on kaikista Karjalan tasavallan alkuasukkaiden puhumista kielistä uhanalaisin. Nykyajan oloissa lyydin kieli ei voi säilyä ilman virallisten järjestöjen tukea.

2. Lyydiläisalueella sijaitseviin kouluihin on otettava säännöllinen lyydin kielen opetus. Lyydin kieltä on opetettava myös päiväkodeissa.

3. Petroskoin yliopistossa ja opettajakorkeakoulussa on opetettava lyydin kieltä opettajien, tutkijoiden ynnä muiden lyydin kielen asiantuntijoiden valmistamiseksi.

4. Lyydin kieltä ja lyydiläistä perinnekulttuuria on tutkittava Karjalan tiedekeskuksessa, minkä vuoksi sinne on saatava asianomaiset specialistit.

5. Lyydin kieltä on käytettävä Karjalan kansallisessa lehdistössä ja radiossa. Tämän aloittamiseksi pitäisi saada vapaaehtoisia kirjeenvaihtajia lyydiläisalueen suurimmista asuinpaikoista, esim. Kuujärveltä, Pyhäjärveltä ja Munjärven Lahdesta.

6. On tehtävä ja julkaistava lyydin kielen aapinen, sanakirja ja oppikirjat.

7. On tuettava lyydinkielisen kaunokirjallisuuden tekemistä ja julkaisutoimintaa.

8. On annettava tukea lyydiläisten kulttuuriselle harrastustoiminnalle. Karjalan tasavallan kulttuuritapahtumia suunniteltaessa on otettava huomioon maa- seudulla toimivat lyydiläiset perinneryhmät.

9. On autettava lyydiläisten hengellisen elämän elpymistä, jonka vuoksi pitää järjestää Raamatun kääntämis- ja julkaisutoimintaa sekä kirkollisten rakennusten rakentamista ja kunnostamista lyydiläisissä kylissä.

10. Kansallisena kielivähemmistönä lyydiläisille on taatava oma edustusto kaikissa huomattavissa suomalais-ugrialaisten kansojen foorumeissa. Valitettavasti tähän kongressiin yksikään lyydiläinen ei ole saanut virallista kutsua.

11. Pyydämme kunnioittavasti Suomalais-ugrialaisten kansojen Maailmankongressia valvomaan lyydinkielisen vähemmistön oikeuksien toteuttamista.

Voiko pienellä tuhuksella virittää lyydiläiskulttuurin ahjon tulen, näyttää tulevaisuus.

It'ku tütres

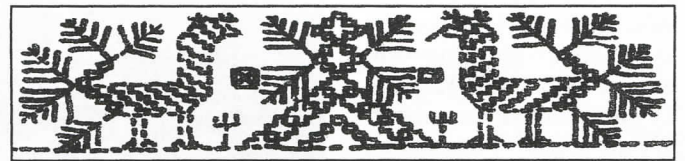
(Aleksandra Fomina (s. 1889, Sjola)

- 1 Sula siä d'o minun tütüt, Kuoliid siä d'o aigaažesti, Kaks'küment d'o vuodutt oli. Vuotiin miä sinus i d'o leibad palaažen,
- 5 Vuotiin miä sinus d'o sobaažen. En i d'o voinu miä sinus da vuotta, Kuoliid siä d'o aigaažesti. Olnob ku sinun i d'o vol'aane, Tule d'o siä minun ke paginale,
- 10 Roskažid siä omad d'o obidaažed. Kut i miä d'o sinun ke da en. Kaik d'o miä siliu roskažin, Kaik d'o miä siliu da sanun,
- 15 Kaik d'o kručinaažed da abidaažed. Spruaviin miä siliu d'o i murginaažen, Kut d'o siliu da prijatno liinob.

Hüviinik miä siliu zagotoviin
Ili miä d'o pahuun siliu?

- 20 Siä d'o roskažid d'o sille ilmale, Mida siliu d'o miä sanuin, Mida miä siliu d'o lugiin.

Äänittäneet Maija Pahomova ja Unelma Konkka
kesäkuussa 1964 Kuujärvellä. Litteroinut *Miikul Pahomov*

LÜÜDIN KIEL'

Kirj. Miikul Pahomov

*Oma armaz LÜÜDIN KIEL',
Siä oled hengiis meil,
Kuulud vahnas derein'as
Ristikanzan paginas.*

*Hät'ken sindaa piekstihe,
Vilus vedes pestihe.
Ka ed ole kulunu,
Ve ed ole sulanu.*

*Lapsed! LÜÜDIKŠ pagiškat,
Algat vaa unohtagat:
Kuni kuulub oma kiel',
Sini eläb rahvhan miel'!*

Runo on lyydiläisaapi-
sesta ABC-kird' (Lyydiläi-
nen Seura, Helsinki 2003)